

Tomáš Jiránek

Nemoci a léčebné terapie v životě Emanuela Salomona z Friedbergu - Mírohorského

Abstract: *The study deals with to the development of medicine in general and its relations to development of healing traditions and superstitions during the 19th century. This issue is analyzed at one side in international comparison, but the main attention is focused on the figure of Emanuel Salomon of Friedberg-Mírohorský, one of the first pioneers of natural healing treatment (especially hydrotherapy) in the Bohemian lands. In the article are introduced numerous examples from his own personal experience, which were summarized in his extensive handwritten memoirs.*

Key words: *Emanuel Salomon of Friedberg-Mírohorský – natural healing arts – superstition – history of medicine*

Medicína v 19. století byla oborem, který prodělával vývoj k lepšímu, ovšem nepříliš rychle a nerovnoměrně, ať už z hlediska teritoriálního (srovnáme-li různé země, venkov a město), nebo sociálního ve smyslu rozdílného myšlení a možností v různých vrstvách společnosti. Léčebné postupy se měnily pomalu, nemocí byly dlouho chápány jako boží trest.¹

Na pomoc lékaře spoléhali většinou jen lidé s širším rozhledem a majetní, kteří věřili, že se vyplatí povolání studovaného odborníka včas. Naproti tomu zejména na venkově se chudší z nevzdělanosti stejně jako z chudoby, která nedovolovala přivolat lékaře v době, kdy to ještě mělo smysl, svěřovali do rukou kořenářek, mastičkářů a různých zaříkávačů, kteří podle všeobecného názoru uměli jak uškodit, tak pomoci.

O tom, že se různé pověry udržovaly na venkově velmi dlouho, až do poměrně nedávné doby, svědčí řada dokladů z různých částí českých zemí. Je možno uvést příklady z Moravy, jižních a severovýchodních Čech. V 80. letech 19. století se – sice spíše jako o kuriózní, ale stále mající váhu - psalo o lidových pověrách: „V každé obci jest nějaká babička, která „oustřele“ zažehnává, „můry“ vyhájí, souchoť měří a proti všelijakým nemocem něco dobrého poradití umí. Na Květnou neděli polykají lidé tři svěcené kočky, aby nedostali zimnici, před sv. Filipem a Jakubem kladou na práh tři křížky ze dřeva angreštového, aby čaro-

1 O tomto tématu více viz například Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004; Karel ČERNÝ, *Zázraky, historie a biomedicína*, in: *Folia Historica Bohemica* 24/1, 2009, s. 7-19.

*dějnice do domu přístup neměla. A kterápak hospodyně prodá něco nebo půjčí o Velkém pátku?*²

Často takové povolání vykonávali lidé z okraje společnosti, v dřívějších dobách například kat či jeho manželka. „*Baby kořenářky*“ byly nezřídka považovány za čarodějnice, i když jejich znalost bylin byla mnohdy opodstatněná dlouholetými zkušenostmi a mohla vykazovat při léčbě kladné účinky. Lidé se jich často stranili vedeni podvědomými obavami z neznámé moci, ale v případech potřeby přicházeli s žádostí o pomoc.

Své umění si tito doboví lidoví léčitelé chránili, a to ne jen ze sobectví: „*Většina pak nemocí hojí se mimo jiné léky také zařikáním. Zařikačky tyto jsou zajisté prastarého původu a chovají se od pravých zařikačů za veliké tajemství, neboť poví-li ji zařikač nepovolanému všetečkovi, pozbude zařikačka pro oba platnosti na tři leta,*“ zaznamenal František Bartoš na konci 19. století.³ Léčilo se bylinami, a to jak těmi se skutečnými léčivými účinky, tak takovými, jež musely být natrhány za určitých přesně stanovených podmínek, případně mohly být ještě posvěceny.⁴

Léčebné účinky byly přičítány vodě, ale ne každé. Záleželo na místě a dni čerpání a dalších okolnostech, léčilo se například tzv. střelnou vodou (do tekoucí vody se střelilo puškou a voda se pak nabrala do hlavně).⁵ Léčit mohly vyžádané nebo ukradené věci, léčebné účinky mohla mít čísla, světlo měsíce či slunce, nebo složitější, často dosti výstřední postupy, jež měly nepochybně pradávno kořeny. Například na Hranicku se léčily souchoť tak, že „*upekou mužskému černého kocoura, ženské kočku a dají snísti. Syrovou kůži nemocný nosí na prsou, dokud smrad sněsti může.*“⁶

Z ještě pozdější doby pochází sbírka svědectví o lidovém léčení pod Jestřebími horami, kterou sestavil se svými žáky učitel Adolf Kábrt v letech druhé světové války.⁷ V úvodu se píše: „*Ve sborníčku většinou jmen neuvádíme, neboť někteří zařikávači dosud žijí [...] Ještě před první světovou válkou bývali skoro na každé vesnici dva nebo aspoň jeden zařikávač. I v našem kraji tomu tak bylo. Naše maminky a babičky znají ještě ženy, které zařikávaly, a možná, že některé samy k nim chodily.*“⁸ Jako doklad jsou některé ze zařikávaček z místních vesnic přesto jmenovány. Zajímavé je, že i v tomto podkrkonošském kraji se podobně jako na Moravě k léčbě souchotin používala kočičí kůže, která se ještě teplá dávala na

2 *Jindřicho-hradecký kalendář na rok 1884*. Cit. dle Zdeněk URBAN, *Století českého kalendáře*, Praha 1987, s. 62.

3 *Moravský lid*. Františka Bartoše Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy. Telč 1892, s. 194-195..

4 Tamtéž, s. 189.

5 Tamtéž, s. 194.

6 Tamtéž, s. 216.

7 *Jak se u nás za stara léčilo. O lidovém léčení v minulém století v kraji podžaltmanském*. Sebrali a napsali o Velikonocích 1944 žáci hlavní školy v Malých Svatoňovicích, upravil A. Kábrt.

8 Tamtéž, s. 5 a 8.

prsa a nechala se tam tak dlouho, až uschla.⁹ Vedle toho se zaříkavači vždy dovolávali pomoci boží a různých svatých.

Zmínky o lidovém léčení, zhusta založeném na pověrách, a o těch, kdo je provozovali, nalezneme často i v krásné literatuře, ale také v cestopisech a v odborných pracích etnografických a historických.

V oblastech s výrazně nábožensky založeným obyvatelstvem se udržovala zvláště silná víra v boží pomoc, již někteří cizí pozorovatelé jen těžko chápali a jež občas díky různým okolnostem ústila ve vznik skutečně zajímavých pověr. Zanechal o tom svědectví například Milota Zdirad Polák, který pobýval v 2. desetiletí 19. století v Itálii a napsal o své cestě zajímavý cestopis.¹⁰ O pověřivosti a důvěřivosti místních, jež byla často zneužívána, mimo jiné zaznamenal: *„Čím dále tím více obecného lidu nábožnictví se projevuje, a vzdělanost jeho daleko národům našich krajin postupuje.*

Podvodníci chytří, jež vlastnost slabosti svých vlastenců znají, táhnou krajinami za velikou příčinou. Ten zpívá divy mariánské, ten zázračné léky nosí, onen zažehnává duchy, čtvrtý předpovídá budoucích časů štěstí a neštěstí a každý z nich nevědomostí lidu vyzkoumanou se živí. Takový jeden podvodník pod mým oknem na stůl se postavě a léky své posvěcené vylože, sedláky, kteří právě z kostela valem domů se vraceli, zastavoval a krám svůj k prodeji podával. Při každé částce své lékárny výbornými, srdce nábožných rolníků jímajícími pohnutkami a schvalováním svého zboží prodávati uměl. „Bratří!“ vykřikl, v ruce svazek jakýsi maje. – „Bratří, bolestmi zubů trápení, pospěšte ke mně! Valte se k svému věrnému příteli, an šťastně odlehčení a pomoc ve jménu nejsvětější Trojice vám připovídá. Sem pospěšte k mému stolu a pohleďte na léky, na léky v Římě na hrobě svatě Apoleny svěcené! Kdo se žádného smrtelného hříchu nedopustil, ten ať to na bolící položí zub a ve čtyřech a dvacíti hodinách zhlazena jest bolest. Mnohý člověk, jež čistého jest srdce, tratí tím své bolesti okamžením, kdyby i nejlitější byly, poněvadž tak v milosti boží a svatě Apoleny stojí. Komu pak po čtyřech a dvacíti hodinách bolesti nepřestanou, ten ať se ze svých hříchů vyzpovídá, neb toho jistý důkaz, že se velikých nepravostí dopustil. Kdo tohoto prostředku užívati míní, zaplatí čtyři grácie.“¹¹ Tu sedláci, jeden přes druhého, křičeli: „Mně dva papírky!“ – „Mně pět papírků!“ – „Mně čtyry!“ – „Tři pro mne!“ – a v okamžení vše prodáno bylo. Nyní vida, že dobrý oučinek jeho výmluvnosti působí, chopil se jiného papírku a hlásal: „Sem, hříšníci! Sem ve jménu sedmi bolestných ran Vykupitele a ve jménu sedmi ran Matky jeho bolestné, sem pospěšte, kteří na trest za své přestoupení oteklinou, boleninou, neduhy a vředy všelikými obtěžkáni jste! Sem ke mně chvátejte! Tuto mast položte na bolest, a není-

9 Tamtéž, s. 14.

10 Milota Zdirad POLÁK, *Cesta do Itálie*, Praha 1979.

11 Grácie – toskánská mince crazia, z něm. Kreuzer. Pozn. Felicitas Wünschové, editorky Poláková spisů.

*-li svědomí vaše hříchy obtěžkáno, tak jste v krátkém čase neduhů zbaveni a za takové dobrodiní jen jediný paul zaplatíte.*¹² *V pěti minutách nebylo ani památky po masti. A tak ten plechatý starý taškář ty ubohé slamotrusy lákal, až v jeho ranci ani jedinká pilule neostala; zašněroval filec a s svými ulovenými gráciemi a pauly do hor se ubíral. Nosilť na krku železný zámeček, který vždy líbal a tak jako svého talismana držel, svou jalovcovou sukovitou holí vždy kříže na papírkách tvořil, když prodané je do rukou selských podával. Pokaždé, když jakési svaté jméno vyslovil, klobouk s hlavy sňal, což vždy jedním rázem jeho posluchačové s uhozením kříže na prsou po něm opakovali. Kdo by si pomyslíl v těchto časích našich, že takový podvod možný jest? A kdo by řekl, že policie, kdyby sebeospalejší byla, takovým podvodům žádné překážky nečiní?*¹³

Velmi zajímavý prvek představovaly v dané době některé kostely v Římě, v nichž hledali lidé pomoc od určitých neduhů. Stalo se tak díky lidové etymologii, která zkomolila místní názvy například do tvarů odvozených od italského (i latinského) slovesa *cacare*. A jak si prostí obyvatelé Říma význam názvu kostelů vysvětlovali? Polák o tom praví: *„Dvou [kostelů] však ještě z ohledu divného významu podotknouti musím. Ti jsou S. Stefano del Caco, kamž se všickni zacpaného těla o pomoc utíkají. Druhý se nazývá S. Maria dei Cacaberi, kdež všickni běhalkou trápení o pomoc volají. Nablízku těchto dvou kostelů kolem dokola patrní důkazové jejich význam dosvědčují; a jítrem, kdo tudy jde cestou, vidí, kterak zázračně uzdravení hned před kostelem, jestli svatý Štěpán slovo držel, se přesvědčují.*¹⁴

Vedle různých často velmi bizarních léčebných postupů, jež patrně v sobě skrývají stopy dávného pohanství, tak velkou úlohu hrála soudobá důvěra v boha a různé svaté. Ačkoliv to zní nepravděpodobně, do jisté míry takové „lечение“ mohlo pomoci, a to na základě hesla „věř, a víra tvá tě uzdraví“.

Odborná medicína se samozřejmě časem zdokonalovala, ale jen pomalu získávala důvěru lidí, zejména těch chudších. Ti, jak už bylo řečeno, volali z úsporných důvodů lékaře až na poslední chvíli, když nepomohly žádné jiné způsoby, a často již bývalo pozdě. Z toho vyplývalo domnění, že ani lékař se svojí moderní vědou mnoho nepomůže.

Odborně vzdělaní lékaři sami nebyli všemohoucí a vševědoucí, kromě toho někteří z nich zůstávali v zajetí starých praktik. Nemuselo se sice jednat přímo o pověrečné zále-

12 Paul – paolo, římská mince, desetina scudu. Pozn. F. W.

13 Milota Zdirad POLÁK, *Cesta do Itálie*, Praha 1979, s. 129-130.

14 Tamtéž, s. 163. S. Stefano del Caco – kostel stojící u paláce Doria, nazvaný podle nedaleko vykopané egyptské sochy. S. Maria dei Cacaberi – dnes již neexistující chrám s původním názvem S. M. degli Angeli in Cacaberis nebo Cacabariis, stál poblíž Palazzo Strozzi na Via di S. Maria dei Calderari. Odtud také vzniklo zkomolené pojmenování kostela – calderaiio znamená kotlář. Z vysvětlivek editorky Polákovy práce Felicitas Wünschové, s. 344-345.

žitosti, ale nedaly se vždy racionálně zdůvodnit, případně se využívaly v nevhodných souvislostech (například otázka škodlivosti čerstvého či nočního vzduchu, zakazovaná výměna prádla nemocného, nedostatečná osobní hygiena, přikládání pijavic atd.). Proto léčba vedená těmito lékaři, i když v podstatě mohla být vedena správným směrem, nemusela být příjemná.¹⁵

Právě z těchto podmínek vyplynuly krušné zkušenosti, jež během svého života, a zejména v dětství a mládí, učinil Emanuel Salomon z Friedbergu s lékaři. Protože přežil, mohl v pozdějších letech vyvodit důsledky v podobě naprostého odklonu od soudobé lékařské praxe k přírodním léčebným postupům, zejména k vodoléčbě. Tu doplnil abstinencí, nekuřáctvím a vegetariánstvím, a pro úplnost a dokreslení jeho snahy o dosažení souladu s přírodou je třeba dodat, že Friedberg patřil k prvním českým stoupencům nudismu.

V zásadě lze celkem zřetelně ve vývoji Friedbergova vztahu k medicíně vyzorovat tři okruhy: příčiny, jimiž byly osobní neblahé zkušenosti s lékaři a také vyloženě nezdravý životní styl strýce, v jehož domácnosti Emanuel v dětství několik let žil (alkoholismus, šňupání tabáku, přejídání); důsledky, mezi něž lze zařadit odpor vůči stávajícímu způsobu léčení a hledání jiných cest; a konečně doprovodné jevy, k nimž patřilo praktikování nových postupů, studium přírodní léčby, cestování po vodoléčebných střediscích, překládání odborné literatury a rozšiřování nových poznatků ve vlastních literárních dílech či pomocí přednášek.

Emanuel Salomon z Friedbergu - Mírohořský, narozený v roce 1829 v Praze, pocházel z rodiny drobného šlechtice, který nedal na pověry, naopak věřil studovaným lékařům. Jako každé dítě i malý Emanuel prodělal různé více či méně těžké nemoci, a díky tomu nepříjemné zkušenosti s lékaři získal již v útlém věku. Zachytil je ve svých rozsáhlých rukopisných pamětech,¹⁶ jež začal psát v roce 1883. S oživením nejvzdálenějších vzpomínek mu pomáhali starší příbuzní, ale je patrné, že i jeho vlastní zážitky z útlého dětství byly v jeho paměti ještě živé. První zaznamenaná zkušenost s nemocí se váže k době, kdy dosáhl věku kolem čtyř let: *„Často mne tehdá začínalo pobolívati v krku, nemohl jsem dobře hltati, a sucho a horko jsem cítilval netoliko v hřtanu, nýbrž i v celém těle. Přivolaný lékař dr. Čermák, ordinarius rodiny hraběcí Trautmannsdorfovy [...], dle mého úsudku nejstrašnější ukrutník, nejdříve se mi podíval do jícnu a hrtanu pomocí veliké lžíce, jejížto širokou rukojetí mi přiskřípnul jazyk na dolní zuby stoličky tak hrubě a drsně, že jsem bolestí vykřikl. To patrně chtěl, neb viděl pak až kdo ví kam dovnitř, ale mně to bylo velice nemilé. Dále zapověděl dle tehdejšího způsobu protipřírodního, učeně - ukrutného, abych ničeho mimo*

15 Více viz Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

16 Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), f. Emanuel Salomon z Friedbergu (dále ESFM), Paměti z mého žití.

čistou polévku nejedl a, co ještě bylo mnohem krutější, nepil než vodu ustálou v pokoji a ještě ohřátou horkým praženým chlebem v ni vrzeným; ovšem i v posteli ležeti jsem musel. Ty předpisy vybraně kruté, zejména trpení žízňe při rozpáleném krku stokrát obtížnější, kde člověk nejvíce práhne po chladící čerstvé vodě, tak na mne účinkovaly odstrašivě, že jsem nadále se již nikdy k churavění nepřiznával dobrovolně, nýbrž trpě raději mlčel, chodil a běhal, a jedl a pil, co mi chutnalo.

Jak jsem si měl srovnávat tuto péči, o kterou jsem se věru neprosil, když mne něco bolelo uvnitř, s onou nedbalostí, bezstarostností a krutou odmítavostí výše naznačenými, když mne něco bolelo na zevnějšku!? Čím více jsem o těchto dvou věcech tak sobě odporujících přemítal, tím jistěji jsem musel dospěti k závěrku, jako by hlavní účel ve se mnou nakládání byla trýzeň a mučení, totiž tam mne mučili trpným přihlížením, a tu činným odsuzováním k postu, a co ještě horší, k suchu! Musím ostatně býti vděčným trýznitelovi Čermákovi za cechovní onoho času nadutou nedoukosť neb lépe přeučenosť proti instinktu zuřící, neb prvně otužil mne, ovšem nechtě a bezděčně, proti bolestem vůbec a v přemáhání pocitů chorobných, a druze podkopal, ovšem toho neobmysleje ani dost málo, úplně důvěru mou v umění lékařské, a tak mne zachránil pro živobytí mnohého nebezpečí; viděl jsem totiž pokaždé, že i bez lékařské pomoci jsem se uzdravil, a to rychleji než s ní.¹⁷ Jak vidno, Emanuel postupem doby přešel k opačné krajnosti, totiž k přesvědčení, že veškerá lékařská věda je zbytečná, že příroda si pomůže sama. A v průběhu let se mu zdánlivě dostávalo dalších důkazů.

Nějaký čas po zkušenosti s bolavým krkem, ve věku asi sedmi let, malý Emanuel onemocněl spálou: „Rázem jsem se rozstonal velmi těžce na spálu. Doktor Čmuchašek hned přivolán a dle tehdejšího léčení obmezeného, úzkoprsého, nerozumného musil jsem ležeti několik neděl v posteli, přikryt až přes bradu, v pokoji vytopeném asi jako parní lázeň, v němž se nesmělo po celý dlouhý čas ani nejmenšího okénka otevřít; prádlo – tj. košili a lůžkové převlaky – se nesmělo měnit po celé ony dlouhé týdny. Nyní každý se diví vším právem, jak tehdá ve vzduchu tak nesmírně pokaženém mohl vůbec žítí živočich zdravý, a jak nadto ještě nemocný – jenž má potřebu ještě nutnější vzduchu čistého – se mohl v něm uzdravit, zotaviti a silniti. [...]

Jak po dlouhém čase na konec mi dovolíno vykoupati se, ovšem zajisté ve vodě horké jako asi na opaření prasete, převléci se do čerstvého, otvírati u mne okna, když zrušeno i odloučení mé od ostatních a já opět směl sejítí se slabý jako třtina po dlouhém léčení se sestříčkami, jaká to radost nesmírná, jaké štěstí!¹⁸

17 LA PNP, ESFM – osobní fond, Paměti z mého žití, kn. I, s. 6-6a.

18 Tamtéž, s. 16-17.

Krátce poté musel malý Emanuel přihlížet, jak jeho malou sestřičku, trápenou dlouhotrvající horečkou, léčil rodinný lékař pouze přikládáním pijavic.¹⁹ Tento způsob léčby byl ovšem široce oblíben, v jistých případech zřejmě mohl pomoci a těšil se důvěře i u neoborníků. Emanuelův strýc Neumann, který holdoval vyloženě nezdravému způsobu života včetně nestřídmého požívání alkoholu a nevyvážené stravy a v důsledku toho trpěl nadváhou a vysokým krevním tlakem, si dokonce pijavice choval doma ve sklenici za oknem, hned vedle objemné lahve s kořalkou, aby obé bylo v případě potřeby pohotově po ruce.²⁰

Pijavicemi byl Emanuel léčen i při „zánětu mozku“ (snad tedy zánětu mozkových blan, byla-li nemoc správně určena), jenž jej postihl ve věku devíti let. Neoblíbení cizopasnici mu byli nasazeni přímo na hlavu, zda pomohli, těžko říci, ale následky léčení ještě nějakou dobu po jejich odstranění přetrvaly a utvrzovaly chlapce v jeho nedůvěře vůči lékařům: „*Když po tom po několika dnech nejpřísnější životosprávy odstraněn tísnící onen ob vaz, tvořily vlasy mé s usedlou v nich krví tvrdou co kámen okolo lebky koru, která mi nedovolovala krčiti neb narovnatí kůži na čele, mrkati a pod. ruchy, jak mne spínala. Obtížnému svrbění na celé hlavě jsem nesměl odpomoci škrabáním, abych nerozerval jízvy sotva zacelené po pijavkách. K tomu jsem dostal užívati prabídnou břechku sírou notně páchnoucí, jako by samým Luciperem nejvlastnějšími drápy byla v nejzazším pekla koutu bývala bryndána a přímo nejobludnějším čertem přinešena. Jak jsem pak blahorečil dnu, kdy troje štěstí mi nastalo, totiž povlovné umytí ubohé okoralé hlavy, zastavení léků a přechod ku stravě zase vydatné; jak mi ulevilo vyčistění zkamenělých takřka vlasů, jak mi chutnalo jídlo! Rejstříku mému zločinů lékařských těmito novými zkušenostmi ovšem nemálo přibýlo, a tím i odporu mému instinktivnímu proti vědě, jež tak krutě nakládá s božím tvorem. Zánět mozku slula nemoc, a že jsem vyvázl zdravý vzdor t. zv. léčení tak nesmyslnému, mohl jsem děkovati přirozenosti své, jež se drzým útokům na mé ústrojí šťastně ubránila.*“²¹

Emanuel sám si pak užil své také se svérázným přístupem zubního lékaře, který napomáhal přírodě s předčasným odstraňováním mléčného chrupu. Jakmile se ukázal náznak, že roste nový zub, byl Emanuelovi mléčný nemilosrdně vytržen. Tomu pak přičítal následky pro svůj stálý chrup v dospělosti, který se jako příliš stálý neprojevil. Zubařovu krutost si vysvětloval dvojím způsobem: jednak lékařovou hrabivostí, neboť za každý vytržený zoubek účtoval 40 krejcarů, a kromě toho se povídalo, že zubař pochází z katovské rodiny: „*ještě prý sám otec jeho vykonával milounké řemesélko toto; - věřím tomu nyní úplně, neb jen potomek katův může býti tak nelidským a vytrhati dítěti první zoubky všecky.*“²²

19 Tamtéž, s. 17.

20 Tamtéž, kn. II, s. 35.

21 Tamtéž, s. 43a-44.

22 Tamtéž, kn. I, s. 17-17a.

Po uvedení těchto příkladů, jež měly v dalším Friedbergově životě ještě následovníky, není divu, že běžným lékařům přestal věřit a hledal jiné cesty. Na pověry nedal, ale byly mu blízké přírodní postupy. Kolem roku 1850 se seznámil s vodoléčbou, pro kterou se velice nadchl a praktikoval ji nejen na sobě samém, ale i na své rodině:

„Na rozhraní zimy a jara, asi v únoru a začátek března 1861, odstonaly sobě má tchýně a její dcery Leontína a Karola asi třínedělní nemoc, již nemohu jinak nazvati než tyfem v celosti lehkým, a na pováženou a příšerným jen, pokud všechny tři velmi často blábolily nejkudrnatější nesmysly. Nadšeny mým vynášením léčby vodou s radostí na to přistoupily, nezavolati lékaře, ani toho povolného Abla ne, jenž se řídil s předpisy svými jak dietetickými, tak therapickými pouze dle choutek a rozmarů svých pacientek, a svěřiti se úplně mně. Ležely všechny tři v prostorné ložnici s okny na jih, v nichž vždy některá vyhlídka musila býti otevřena, někdy za slunných polední zela obě okna dokořán.

Therapie byla velmi jednoduchá, opasky vzrušující priessnitzovské měly všechny tři, podobně měly dcery ovinutá lýtka a rozpálené horečkou hlavy jsem chladil studenými náčinami hodně mokřými, ale vše bez ledu. Tchýně, i když kvapně vypravovala nejhorší nesrovnalosti, měla hlavu jako led studenou, pročež ji musila obvázáti hedvábným šátkem, ovšem suchým. Chladné nohy často natírány buď na sucho aneb mokřýma rukama panské, jež se nemohla dosti vynadiviti neobyčejnému léčení. Jísti směly, co chtěly, beztoho neměly nejmenší chuti k ničemu; k pití měly vodu neb limonádu.

Tchán můj, jenž z počátku patřil velmi nedůvěřivě na celou mou činnost, radoval se ku konci se mnou a s mou chotí, jak rychle nemocné se zotavovaly, sesílily a znovu dospěly k bývalém vzezření zdravému.

Mezi oněmi, kteří se mému léčení obdivovali, vynikali nejvíce ohnivý major Dierkes od hradebnictva, horlivě zaujatý pro vše nové, a náš major Vécsey, chladný pozorovatel a posuzovatel, pak štábní lékař dr. Hirsch vyznání a vzezření silně mozaického, v prázdných chvílích homöopath a i hydropath.“²³

Po tomto svém úspěchu napsal Friedberg do Švýcarska Theodoru Hahnovi,²⁴ vodoléčitel a vydavateli Rausseových knih o léčbě vodou a také autorovi podobných spisů, psaných jednoduše a srozumitelně, a požádal ho o rady ve věci dalšího postupu při uplatňování jeho léčebných zásad. Úspěch při léčení svých příbuzných použil jako příklad a pochlubil se i tím, že se všechny uvedené ženy staly stoupenkyněmi přírodní léčby. Hahn Friedbergovi odepsal, blahopřál mu k úspěchu, poskytl mu několik důležitých rad a při-

23 LA PNP, ESFM, Paměti, kn. VII, hl. 4, s. 1021a.

24 Theodor Hahn (1824-1883), průkopník přírodní léčby, zejména vodoléčby spojené s vegetariánskou dietou, obecně zdravého způsobu života a názoru, že každý člověk je zodpovědný za svoje zdraví. Napsal více než dvacet knih. Byl odpůrcem školské medicíny a městského způsobu života, provozoval různé vodoléčebné ústavy, například od roku 1854 Untere und Obere Waid ve švýcarském St. Gallen.

ložil také brožuru, kterou sám sestavil na základě různých zdrojů, s názvem „*Die naturgemässe Diaet, die Diaet der Zukunft*“,²⁵ kterou mu důtklivě doporučil.

Friedberg si ji pozorně přečetl stejně jako o deset let dříve v Temešváru jiné spisy, jež se mu tehdy dostaly do ruky a jež ho na novou cestu přivedly, a byl jí nadšen, protože „*v plné míře potvrzovala, co jsem jaksi instinktivně tušil, dáváje po celé žití své přednost jídlům jemným, sladkým, jednoduchým před slanými, kořeněnými, složitými a dráždivými a pojídaje maso jen tak bez myšlenky a též mnohdy bez valné chuti a spokojenosti, pouze ze zvyku, z opičení, protože je jídali jiní, ani nepřemýšleje, že by to mohlo, ba mělo býti jinak.*“²⁶

Jak je zřejmé, Friedberg se k novým léčebným postupům přibližoval poměrně pomalu. Zmínka o Temešváru se týkala roku 1851, kdy se mu v době vážného onemocnění kolegy, jež neúspěšně léčili „allopathové“, dostala do rukou Rausseova kniha „*Wasser thut's freilich!*“.²⁷ Ta mu poskytla první poučení o vodoléčbě, získané vědomosti pak dále rozvíjel, až je začal i prakticky provozovat. Od zmíněného úspěchu při léčbě tchyně a švagrových Friedberg vodoléčbu všemožně podporoval, nejen že ji nadále provozoval v rámci vlastní rodiny, ale snažil se o její účinnosti a prospěšnosti přesvědčovat širší okolí.

Jedním z dalších tehdejších významných průkopníků vodoléčby a životního stylu s určitými zásadami stravování, oblékání a pohybu, jež v celku tvořily životní filosofii pohlížející na člověka jako na neoddelitelnou součást přírody, byl Sebastian Kneipp (1821-1897).²⁸ Kneipp postupně vyvinul ozdravný program, který sestával z pěti hlavních okruhů: vodní terapie, pohybu na zdravém vzduchu, využití léčivých bylin, zdravé výživy a „uspořádaného způsobu života“, jež jsou zejména v německy mluvících zemích uplatňovány dodnes.²⁹ Docházelo i ke zjednodušením, mimo jiné bylo Kneippovo učení ztožňováno zejména s chozením naboso studenou vodou.

25 Něm.: „Přirozená dieta, dieta budoucnosti.“ Pozn. T. J.

26 LA PNP, ESFM, Paměti, kn. VII, hl. 4, s. 1024a.

27 J. H. RAUSSE, *Wasser thut's freilich! Miscellen zur Gräfenberger Wasserkur*, s. l. 1834. Otázka je, zda neměl Friedberg na mysli další Rausseovu knihu, totiž: TÝŽ, *Der Geist der Gräfenberger Wasserkur. Motto: " Wasser thut's freilich"*, 2. vyd., Zeitz 1839. J. H. Rausse, vlastním jménem H. F. Francke (1805-1848), byl odborníkem na vodoléčbu, který působil v Meklenbursku, provozoval vodoléčebný ústav v městečku Bad Stuer. Dále napsal například TÝŽ, *Anleitung zur Ausübung der Wasserheilkunde für Jedermann*, 2. vyd., Leipzig 1857.

28 Sebastian Kneipp byl kněz a léčitel, který působil v bavorském Wörishofenu. V dnešním Bad Wörishofenu se nachází Muzeum Sebastiana Kneippa, řada tamních hotelů staví na Kneippově tradici a nabízí pobyty řízené dle jeho zásad. Viz například Sebastian KNEIPP, *Léčení vodou, jež po třicetiletém zkoušení k vyléčení nemocí a pro zachování zdraví napsal*, Brno 1888, z dalších vydání pod názvem TÝŽ, *Léčení vodou*, Praha 1910; nověji Praha 1991, 1999; TÝŽ, *Léčení podle Kneippa*, Vizovice 2009; TÝŽ, *Jak žítí*, Praha 1991. *Illustrovaný Kneippův kalendář* vyšel v češtině prvně pro rok 1897 ve vydavatelství Aloise Hynka v Praze.

29 Viz například <http://www.austria.info/cz/odpocinek-a-relaxace/zdravi-prostrednictvim-sily-vody-1159526.html>, (25. 8. 2010).

Kneippovy postupy Friedberga zaujaly, zřejmě také proto, že se jim již dříve svým způsobem života blížil a že Kneipp znal a využíval názory Hahnovy, jimž i Friedberg věnoval pozornost. O tom, jak šířil kneippiánství mezi příbuzné a známé, vypovídá mimo jiné zmínka v pamětech o krátkém pobytu v Chrudimi v létě 1896:

„21. srpna již o ¼ 6 hodině ranní jsem se brouzдал v ranní rose s několika kneippovci, mezi nimiž obuvník Musil s dvěma dcerami, v zahradě paní Stöcklové, kde mají slušnou koupelnu s hezkým polejváním. [...] K 8. hodině jsem s netí Marií odvedl Ellu domů do pivovaru, a pak spěchal mezi kneippovce shromážděné v hostinci Kňákalově, kde jednatel spolku Kohoutek mi četl vzletný, ale trochu dlouhý pozdrav.

22. srpna ráno se lilo. Kneippoval jsem zcela sám.“³⁰

Pro „kneippování“ získal Friedberg příznivce i v jiných kruzích než příbuzenských. Podílel se na založení spolku „Český Kneipp“ v Praze v roce 1893, který vedle prosazování hlavních Kneippových zásad pořádal přednášky a výlety.³¹ Jan Šťastný v citované knize uvádí, že zmíněný spolek vydával časopis *Český Kneipp*, ale skutečnost je taková, že časopis byl vydáván skupinou Kneippových příznivců, kteří v rámci spolku měli určité spory. Redaktor a majitel listu prof. Ježek stejně jako „pořadatel statí vědeckolékařských“ dr. Josef Wieser (lékař původem z Českých Budějovic, který se roku 1893 přestěhoval do Prahy) byli původně členy, ale vystoupili ze spolku v roce 1895.³² Rozchod je zřejmý i z obsahu časopisu. O založení spolku ještě byla uveřejněna zpráva: „*Jak obecně již známo, ustavil se v Praze spolek „Český Kneipp“ na šíření přirozeného způsobu života ve všech vrstvách společenských. Stanovy jeho byly veleslavným c. k. místopředsedstvím schváleny a za stálé sídlo spolku přijata zatím hořejší místnost ve sv. Václavské záložně vedle katolické besedy, kde i spolková knihovna se nalézá. [...] Roční příspěvek obnáší 2 zl. a přístupné 1 zl. Výbor spolku stará se nyní o pečení Kneippova chleba v Praze a o vlastní místnost.*“³³ V prvních třech letech pak *Český Kneipp* ještě přinášel zprávy o spolkových schůzích a akcích, ale od čtvrtého ročníku se již žádná zmínka neobjevila. Cíle spolku i časopisu, jehož název nesl podtitul „*Časopis pro šíření přirozeného způsobu života a Kneippova léčení vodou ve všech vrstvách společenských*“, byly víceméně shodné, ale zřejmě došlo k rozporům v názorech na výklad Kneippova učení a uplatňování jeho zásad, jež vedly až k rozchodu, i když pravděpodobně nepříliš nepřátelsky vyhocenému.

30 LA PNP, ESFM, Paměti, s. 2876-2876a.

31 Emanuel Salomon Z FRIEDBERGU – MÍROHORSKÝ, *O vegetarismu*, Praha 2009, s. l., doslov Jana Šťastného, s. 69-70.

32 *Český Kneipp*, r. II, 1894/1895, č. 6, s. 96.

33 *Spolek „Český Kneipp“ v Praze*. *Český Kneipp*, r. I, 1893/1894, č. 1, s. 16.

Zajímavé by jistě bylo blíže osvětlit Friedbergovu úlohu v rámci spolku, ale vzhledem k nepřístupnosti archivního fondu v Archivu hlavního města Prahy to nebude jednoduché.³⁴ Ve spolkových zprávách v časopisu zpočátku není vůbec zmiňován, až k datu 18. března 1895 je uvedeno, že byl aklamací jednohlasně zvolen za předsedu spolku (před ním předsedal F. Hanilec).³⁵ Větší podrobnosti lze nalézt ve Friedbergových pamětech, z nichž vysvítá, že Mírohorský byl skutečně hlavním iniciátorem „spolčení se“ Kneippových příznivců: „13. listopadu [1893] [...] dopoledne „U Donátů“ se sešlo k první poradní schůzi 15 přívrženců zásad Kneippových životosprávných a léčebných, a arci i bosoty s nimi spojené. Vyzvaltě jsem dříve insertem v Národních listech všecky takové osobnosti, aby se mi přihlásily kvůli možnému společnému pěstování těchto blahodárných nauk, a tu mi dopsalo 14 pánů, mezi nimiž Ladislav Čupr, Alois Bolom, Čeněk Wiedemann, Antonín Krofta a snad některý jiný jsou posud, 1899, horlivými stoupenci ve kvetoucím spolku „Český Kneipp“. Vyvolili mne předsedou a pan Bolom hned navrhl vycházku na boso. Toho hned odhodlaně jsem se chopil já – ostatní mlčeli – a po obědě skutečně jsme si vyšli my dva Slupí, Nuselskou branou na Pankrác, kde jsme se zuli a bosi kráčeli velikým obloukem poli nad Bráníkem a Podolem zase do Pankráce.“³⁶ Během zimy 1893/1894 byly schváleny stanovy spolku, jenž na jaře čítal přes dvacet členů,³⁷ včetně profesora pátera Ježka, jenž se s Friedbergem názorově rozcházel: „S tímto knězem, nad jiné umíněným a urputně neshovívavým, a se stanovami se to mělo zvláště. On sám sice mne navrhl za starostu, ale drze se vtíral svými názory, které, ač mnou potírány, vždy nacházely souhlasu shromáždění, protože v něm bylo mnoho kněží, a těmito si dali imponovati i mnozí nekneží, a moje námitky vesměs přehlasovány.

Tak na př. hned při pojmenování spolku. Ježek [...] nás přepadl návrhem, že spolek má míti název „Český Kneipp“, čemuž tleskali přítomní duchovní, kteří ke věci lnuli mnohem více k vůli „kollegu“ faráři Kneippovi ve Wörishofenu než z porozumění přírodoléčbě a z uznání její výtečnosti. Já marně namítal, že sluší názvy voliti spíše dle věcí než dle osob, že nadto českému spolku nepatří jméno Němce, a navrhoval něco věcného, ale slepí potakovači Ježkovi ani nepřipustili rokování a zůstalo při pojmenování „Český Kneipp“, kteréž mně bylo silně proti srsti.

34 Archiv hl. m. Prahy, fond Přírodoléčebný spolek v Praze. Jedná se o 0,48 běžného metru archiválií v časovém rozsahu 1873-1952, mezi nimiž jsou alba fotografií, zápisy ze schůzí, účetnictví, seznamy členů ad.

35 *Český Kneipp*, r. II, 1894/1895, č. 10, s. 157-158.

36 LA PNP, ESFM, Paměti z mého žití, kn. XIII, s. 2730.

37 Tamtéž, s. 2739a.

Dále Ježek prosadil proti odporu hlavně mému, že ve stanovách ustanoveno, že členy ženské jsou přípustné jen odloučené od mužských. Darmo jsem namítal, že se tím učiníme směšnými, roztrhávající obě pohlaví jako ve vesnickém kostele.

Výlety Ježek přijati do stanov musil, protože v tom směru byl podporován toliko od kněží, a to ne ode všech, ale ohražoval se co nejslavnostněji proti tomu, aby byly podnikány na újmu ranních služeb církevních. Já rázně odporoval úzkoprsému tomu požadavku, důstojnému obmezeného kostelníka nebo svíčkové baby, řka, že předem nejsme žádné sdružení katolických tovaryšů, jemuž záleží na tom, aby údové jeho hojně se zabývali růženečkováním apod., a za druhé, že i celodenní výlety – dojde-li na ně – budou konány tak pozdě, aby kdo chce si mohl odbýti mši třebas o 5. 6. , 7. hodině ranní, nebo onomu obřadu by mohl býti přítomen v osadě, kam dorazíme zajisté přede hrubou, zpívanou.

Tak Ježek se snažil všude stavěti plané pobožnůstkářství nad vlastní účel náš čistě zdravotní.³⁸ Dne 20. března 1894 se za účasti přibližně 50 lidí včetně dvou žen konala další schůze, v níž byl Friedberg zvolen starostou a Ježek jeho náměstkem.³⁹ Dvě osobnosti, které si natolik vzájemně názorově nevyhovovaly, ale věštily pro spolek do budoucna potíže.

Je pravda, že přístup k naplňování Kneippových doporučení mohl volit každý sám. Tak Friedberg vzpomínal, že někdy svými procházkami naboso vyvolával pozornost až nepříjemnou. Za určitých podmínek skutečně nebylo běžné potkat na okraji Prahy pána pokročilého věku, důstojného vzezření a očividně ne chudého, jak si vykračuje bez bot: „27. března [1894] ráno -3° a slunno. Dopoledne jsem si vyšel, za Vinohrady se zul a za skvostné pohody, + 14° a východního větríku kráčel bos až k samým Strašnicím. [...] 28. března pohoda a bosá procházka jako včera, jen že jsem potkal dva mladíky důkladně obuté velmi dotěrné, kteří mne patrně považovali za pomateného. Veden mezi námi [...] hovor asi následující:

Jeden z výrostků: „Vám něco je, pane.“

Já: „A co by mi bylo?“

Druhý mladík: „Vám něco schází.“

Já s úsměvem: „Ba máte pravdu, obuv.“

Jeden z těch chlapů: „A kde ji máte?“

Já (maje ji v kapse): „Co je vám do toho? Dejte mi pokoj. Což jste ještě nikdy neviděli bosého člověka?“

Mladík: „Ovšem že dost, ale jen nejhorší syčáky a žebráky; ale kdepak takového pána se zlatým řetízkem u hodinek. A proč jste bos?“

38 Tamtéž, s. 2740.

39 Tamtéž, s. 2740a-2741.

Já.: „Já se vás také neptal, proč jste obuti, tak také se nestarejte o mne. Jste nějakými zřízenci policejními? A kdybyste byli, nebylo by vám pranic do toho, je-li kdo obut, nebo bos.“

Jeden ten výrostek: „My vás vyprovodíme. Tam táboří cigáni, a to vesměs bedlivě obutí, ani taková chamraď nechodí bosa; mohli by vám ublížit.“

Já (nikde žádných cigánů nevida, jimiž mi hlupci hrozili jako malému dítěti, majíce mne beze vší pochyby za pomatence): „Já nestojím o váš průvod a žádných cigánů se nebojím, i kdyby zde někde byli.“

Dotěrník jeden: „Chodí zde strážníci a četníci, mohli by vás sebrati.“

Já (hlasitě se mu směje do očí): „Mne sebrat, a proč? (Vážně.) Nyní ale toho mám opravdu dost. Buď mne nechte a jděte si svojí cestou, nebo mluvte rozumně.“

A tu jsem jim začal vykládati, jak je to zdravé choditi boso, čemuž venkované děkují značnou část zdraví v přirovnání k měšťákům, že je nás v Praze celý spolek, jenž si vytkl za účel vrátiti se pokud možná ku přírodě, ku prostému žití střídmému, a tak působiti ke zdraví celého národa. Patrně oba ti chlapíci nebyli tak docela zabedněni a čím dále více dávali najevo jaké také v kotrbách svítání a porozumění, obdivovali se spolku jim právě napovězenému a nakonec i vyslovili přání přistoupiti k němu.⁴⁰

Z výše řečeného je patrné, proč si Friedberg nemohl s Ježkem porozumět. Friedberg a další se zajímali především o Kneippův zdravý životní styl a postupy, které přibližovaly člověka přírodě, jednali například o pronájmu loučky, kde by mohli nerušeně provozovat chůzi naboso v ranní rose. Naproti tomu pátera Ježka a jeho stoupence zajímala na prvním místě skutečnost, že Sebastian Kneipp byl také kněz, a z toho vyvozovali souvislosti, které Friedbergově skupině víceméně nestály za pozornost.

Za podivný postup ze strany Ježka lze označit i to, že sám na jaře roku 1894 vyjednal se Sebastianem Kneippem jeho návštěvu Prahy a přednášku, aniž by o tom předsedovi spolku cokoli řekl. Nakonec, jak se dalo očekávat, se cesty obou větví spolku rozešly. Friedberg o tom s určitým opovržením a úlevou napsal: „Ježek nám, celému výboru, již dříve velmi nesympatický pro úzkoprsé klerikální stanovisko a nadutou domýšlivost, pak ztratil náklonnost naši úplně a časem ze spolku vystoupil i s ostatními flandáky.“⁴¹

Přes uvedené spory se členstvo spolku utěšeně rozrůstalo, 16. dubna 1894 čítalo 70 členů, koncem dubna 1895 se ke spolku hlásili 163⁴² a 14. října téhož roku 203 členové.⁴³ Pražský spolek podporoval šíření Kneippových názorů i mimo hlavní město království

40 Tamtéž, s. 2741a-2742.

41 Tamtéž, s. 2744a.

42 Český Kneipp, r. II, 1894/1895, č. 10, s. 157.

43 Český Kneipp, r. III, 1895/1896, č. 5, s. 78.

vznikly místní spolky „Český Kneipp“ v Poděbradech, Pardubicích, Chrudimi,⁴⁴ nezávisle na Praze také spolky prosazující přirozený způsob života bez přímého odkazu na Kneippa v názvu, a to v Liberci, Jablonci, Chomutově, Raspenavě, Varnsdorfu, Brně, Prostějově a jinde.⁴⁵ Výsledkem snah pražského spolku se stala také Kneippova tržnice v Praze, zřízená koncem roku 1893 na rohu Skořepky a Svatojilské ulice. „*Jest to výhradní a jediné oprávněný prodej všech výrobků, pokud se týkají životosprávy a léčebné metody Kneippovy: sklad španělských pláští, ovinků, plén, ponožek, košil, sandalů, prodej chleba, mouky Kneippovy, sladové kávy, medového vína, sušených bylin, jež doporučují v Kneippově lékárně. Jelikož Kneippova tržnice jest pod stálým dozorem některých členů výboru spolku „Český Kneipp“, jsou ceny všech výrobků přiměřeny. [...] Nikdo jiný v celé Praze není dosud oprávněn Kneippovo prádlo a jiné výrobky (ku př. sandály, kávu) se jménem Kneippovým prodávati, pokud si od výboru spolku „Český Kneipp“ nezjednal písemného povolení.*“⁴⁶ Je zřejmé, že Kneippovy zásady šly opravdu do podrobností a udělení práva obchodovat s jednotlivými částmi oblečení, s bylinami atd. podléhalo přísnému dozoru spolku. Ne vždy se ale dařilo vše uhlídat. Časopis „Český Kneipp“, řízený v té době již bývalým členem spolku Ježkem, například přinesl zprávu o tom, že v Praze v prodáváném Kneippově chlebu byla nalezena plíseň,⁴⁷ což asi širitelům Kneippových názorů příliš neprospělo. Pokud se ovšem nejednalo o pomluvu s cílem uškodit spolku.

Friedberg nicméně zůstal Kneippovi věrný, žil podle jeho doporučení a na šíření jeho věhlasu pracoval i tím, že překládal knihy, jež měly zájemcům přiblížit podstatu a výhody Kneippových zásad.⁴⁸

Vodolčba spolu s dalšími – v dané době - neobvyklostmi nebyla jedinou Friedbergovou libůstkou. Na začátku 60. let 19. století se, jak je výše uvedeno, stal vegetariánem, což mu s jeho již dříve provozovanými výstřelky (abstinentství, nekuřáctví) vyneslo posměch a kritiku od nadřízených (shodou okolností byl tehdy jeho velitelem ve Veroně Ludwig von Benedek, známý z války roku 1866) i kolegů důstojníků. Své stanovisko si většinou obhájil, takže mu okolí postupně přestalo tyto zvláštnosti předhazovat. Vegetariánství pak

44 Pardubický spolek se ustavil 7. dubna 1895 za účasti 30 členů, viz *Český Kneipp*, r. III, 1895/1896, č. 1, s. 16; chrudimský dne 26. srpna 1895, viz *Český Kneipp*, r. III, 1895/1896, č. 3, s. 44-45. Archivní fond po sobě zanechal patrně pouze poděbradský spolek, viz SOkA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond Český Kneipp Poděbrady, písemnosti z let 1894-1906.

45 *Český Kneipp*, r. I, 1893/1894, č. 11, s. 176.

46 *Český Kneipp*, r. I, 1893/1894, č. 4, s. 64.

47 *Český Kneipp*, r. III, 1895/1896, č. 6, s. 95.

48 Například Sebastian KNEIPP, *Dovětek k mojí závěti pro lidi zdravé a nemocné*. Zčeštil, jsa k tomu autorisován, Emanuel Salomon z Friedbergů, Kempten 1898, 346 s.; TÝŽ, *Velekniha Kneippova. Lidové pojednání pro lidi zdravé i nemocné*, Zčeštil a část. sest. z překl dřív. Emanuel sv. p. Salomon z Friedbergů (Mírohorský), Kempten 1905.

šířil mezi veřejnost, například proslovil přednášku na toto téma v Náprstkově Americkém klubu dam, text potom vydal i tiskem.⁴⁹ Na místě, kde se obvykle zdůrazňují autorská a vydavatelská práva, Friedberg výslovně uvedl: „*Patisk velevítaný k vůli valnému rozšíření spásonosného obsahu.*“ V přednášce rozebral historii vegetariánství od starověku, upozornil na významné osobnosti, jež se jej držely, a na kladný vliv na lidské zdraví: „*Dále dokážu, že vegetarism není strašidlem, neb nestraší, naopak slibuje zdraví, lehkou, jemnou mysl, bezvášnivost, spokojenost, láci atd., a ti, kdož více méně masa se odřekli a s ním spojených lihovin, blahé toho následky cítí na sobě. [...] Konečně to též není bláznovství, naopak věc velmi střízlivá, jednoduchá a určená právě předcházeti zbláznění, čím dále tím hustěji se vyskytujícímu, následkem hýření, jedlictví, pijáctví a prudkých léků, proti různým neduhům užívaných, zejména narkotických. Vždyť ve vzdělaném světě přibývá co do budov nejvíce blázinců a pak hned trestnic.*“⁵⁰ Friedberg jednak odsuzoval zabíjení zvířat, z nichž některá za živa člověku užitečně slouží, jednak zdůrazňoval zdravotní stránku vegetariánství. Řada jeho vývodů ovšem neodpovídala skutečnosti, což se ale v dané době nedalo dokázat: „*Maso ve vnitřnostech člověčích, k trávení jen nevalně utvořených, hned v žaludku hnijící, přivádí mnoho zárodků hniloby do krve a tak do celého ústrojí, krev tím se zostří a k přijímání škodlivých nakažlivin, pak k zánětům všelijakým se přispůsobí.*“⁵¹ Kromě toho spojoval Mírohorský „masojedství“ se zvýšenou spotřebou alkoholu, z čehož plynuly „truchlivé následky“. Naproti tomu strava rostlinná nesla s sebou zcela jiné účinky: „*Byliny s jemnými, lahodnými vlastnostmi svými krev zachovávají lehkou, plynnou, čistou, oběh její neprudký, nenáhlý, stejný, volný, a tudíž výživu těla a všechny jeho výkony čilé a pravidelné.*“⁵² Friedberg přičítal vegetariánství řadu kladných dopadů na lidský organismus i psychiku, mělo zjemňovat mravy, omezovat krvelačnost, vychovávat a sílit charaktery, tlumit vášně, posilovat vůli, vedle toho ale také předcházet nemocem, zejména nakažlivým, k nimž je náchylnější „masojed“, tím se vyhýbat lékařům a dosáhnout vysokého věku. Nezanedbatelnou souvislost představovaly také nižší životní náklady.⁵³ Zřejmě neprávem spojoval Friedberg vegetariánství s větší odolností vůči různým nemocem, například zimnici, a s celkově lepším zdravotním stavem. Friedbergova přednáška o ve-

49 *O vegetarismu*, Spanilomyslným dámám u pana Vojty Náprstka v Praze dne 30. března 1884 četl Mírohorský, Praha 1884. Přednáška vyšla ještě v rozšířeném vydání v roce 1895. V roce 2009 vydal oba texty s doslovem o autorovi Jan Štátný – E. S. Z FRIEDBERGU – MÍROHORSKÝ, *O vegetarismu*, s. 1.

50 *O vegetarismu*, Spanilomyslným dámám u pana Vojty Náprstka v Praze dne 30. března 1884 četl Mírohorský, Praha 1884, s. 5-6.

51 Tamtéž, s. 9.

52 Tamtéž, s. 9.

53 Tamtéž, s. 10.

getariánství je poněkud odlehčena, autor patrně úmyslně na některých místech přeháněl, nicméně účelem bylo šířit povědomí o tomto způsobu života, a to se mu jistě podařilo. S jeho podporou byla mimo jiné založena v Praze v roce 1899 vegetariánská jídelna.

K nezpochybnitelným prvkům Friedbergova zdravého životního stylu patřil také dostatek čerstvého vzduchu, a to i v noci. Uváděl, že po svém ovdovění (1878), protože předtím to s ohledem na manželku nedělal, spával s otevřeným oknem až do venkovní teploty – 6° C, a výborně mu to svědčilo.⁵⁴

Friedbergovy názory na moderní lékařství zacházely občas do krajnosti, což se týká také jeho odmítnutí očkovaní, otázka dnes opět často probíraná: „*Rovněž jsme se odhodlali nedáti děti očkovati proti neštovicím poučení jsouce Hahnem, jenž to, ve shodě se všemi přívrženci léčení a žití přirozeného a i za souhlasu mnoha allopathů a homöopathů, zatračoval vzdor autoritám a hlasům obecným, vynášejícím do nebes vynález Jennerův. Odpůrcové očkování psali, že to čirý nesmysl, chtějí se zachrániti před nemocí tím, že si dáme namazati do krve hnis, a tu tak si kaziti pravou hnusnou nečistotou. Lékařové, léčící jedy, co čistí empirikové zase dokazovali, jak přechasto očkovaním přenášeny nejděšnější nemoce do útlého ústrojí dětského, a mnoho dětí následkem jich zemře neb do smrti se zmrzačí.*“⁵⁵

Mezi Friedbergovy na danou dobu hodně bizarní nápady patřily představy o přirozeném porodu, jež rozvíjel v době, kdy manželka čekala první dítě, a o péči o novorozeně: „*Vůči rodinné události, které jsme hleděli vstříc, ovšem jsem vykládal své rozumy, jak bych si představoval a přál, aby dle zásad přirozených asi v duchu Hahnově a Rausseově bylo nakládáno jak s rodičkou, aby nebyla obtěžována nepřirozeně a snad drzou rukou porušena, tak s dítětem, aby nezchoulostivělo jako žijící již pokolení, a záhy se tužilo. Toužil jsem, jelikož příroda nestvořila žádných zvláštních bab porodních, aby choť má si to celé odbyla sama; neb přec každý ženský tvor musí přírodou býti nadán instinktem naprosto dostatečným na vlastní jednání bez zakročení jiných.*“

Co do novorozeňátka jsem si myslil, že by se nemělo hned obléci a ještě méně v peřinkách pařiti, nanejvýš v době letní, kdy mělo ponejprv spatřiti světlo boží; nýbrž rád bych byl zařídil, když již to nemohlo býti na volném vzduchu, neb zahrady jsme u domu neměli, aspoň v pokojí ve prostranné a nízké bedně trávník, na němž nahoučké se mělo dle chuti povalovati.

Tchýně se mi v obou příčinách vysmála do očí, že se chci odchýliti od zvyků po dlouhá století následovaných a tudíž jako posvěcených, že si chci osobiti reformátorství v oboru mně úplně neznámém; žena že by zhylnula a dítě by zmrzlo. Podezřívala mě i z lakomství, že prý chci jen ušetřiti platu pomocníci u porodu a za prádélko dětské.⁵⁶

54 Tamtéž, s. 20.

55 LA PNP, ESFM, Paměti, kn. VII, hl. 4, s. 1048a.

56 Tamtéž, s. 1039a.

Podobně vyzní i snaha o léčení „galantní“ choroby vojenského sluhy. Odehrálo se to v době, kdy Friedberg sloužil v Komárně: „*Asi počátkem prosince 1872 se mému čípernému sluhovi Ďúrovi přihodilo něco nemilého, s čím se mi hned upřímně svěřil. [...] běhal po zábavách přec, a tu si přinesl z jedné zvláště důvěrné s nějakou nespolehlivou ženštinou památku velmi nemilou, jakou postižený obyčejně se nechlubívá. Já, abych ho za otevřenost jeho ke mně odměnil, jal se léčiti ho zcela jednoduše a s výsledkem napřed neomylně zaručeným dle moudrých a umírněných zásad rozumné vodolečby, neříkaje ovšem nikomu ničehož a nařídil i Ďúrovi stejnou mlčelivost. Tento hloupý tlachal však patrně se neřídil dle mého rozkazu, aby mlčel, neb jednoho dne, když léčení moje přirozeně prospívalo co nejuťšeněji a již jen málo scházelo, aby trpitel byl vyhojen nadobro, si mne vzala Marie [Friedbergova manželka – pozn. T. J.] do výslechu, co prý myslím, že člověka tak nelibě vyznamenaného trpím s jeho stavem jen hodinu v domě, kde posluhuje u jídel beře do ruky nádobí, přibory atd., a tudíž může sdělit nečistotu svoji celé rodině, jaké hrozné neštěstí bych si tu mohl uložit na svědomí a pod. dále. Já se vynasnažoval ji přesvědčiti, že při léčení vodou a při úzkostlivé čistotě s tím těsně spojené nelze o nákažlivosti podobných neřestí, jak ona se obává a mi právě vyložila, bez pohlavních styků ani mluvit, že Ďúro za krátký čas bude úplně zdráv bez nejmenších následků pro sebe a pro jiné. Vše bylo marné, stála na svém, abych ho propustil ze služby na minutu. Připojila se k tomu též Annetta [služebná – pozn. T. J.] a ještě nalehavěji na mne dorážela, abych neuvrhal v neštěstí veškeré členy své domácnosti a bez odkladu Ďúru vyhnal.*

Když již tak nerozumně se bály, nezbyvalo mně nic, abych je platně upokojil a ušel veškeré té zodpovědnosti na mne se zbytečným strachem kladené, než sluhu celkem hodného, úslužného, pilného, chápavého a obratného poslati s pánem bohem do dopravní s určením zpět k jeho pluku do Osěku.⁵⁷ Což se i stalo. Tak zásah neprozřetelné manželky zabránil Friedbergovi ukázat nové cesty v oboru venerologie.

Jakkoliv neměl Friedberg vždy pravdu, bojoval za své názory na různých frontách a vši silou. Je známo 11 jeho divadelních her, většinou menšího rozsahu a určených pro ochotníky. Mezi nimi najdeme „žert o jednom dějství“ nazvaný *Ti nejdrobnější*, který je věnován střetu allopathie a přírodního lékařství. Friedberg použil klasického „nomen - omen“, neboť lékař „allopath“ se zde jmenuje Drobnošlav Mrňavý, zatímco přírodní lékař se pyšní příjmením Vážný. V této hře právě vychází zřetelně najevo Friedbergova neopodstatněná zásadní zaujatost vůči odborné medicíně, protože mimo jiné zpochybňuje bakteriologii jako takovou a péči této otázce věnovanou. Jeho umělecké postupy nejlépe dokreslí

57 LA PNP, ESFM, Paměti, kn. IX, hl. 6, s. 1644-1644a.

několik ukázek. V první z nich se setkávají dvě dcery doktora Vážného, z nichž Eliška je manželkou dr. Mrňavého:

Olga: „*Dobré jitro, Eliško.*“ (Podává jí ruku.)

Eliška: „*Odpusť, drahá sestro, nepodám ti ruky, nebo vím, že jsi si ji nedala desinfikovati ve sterilizačním přístroji.*“

Olga: „*Hahaha! jak chceš. Víš, jak nazíráme tatínek a já na všechno to mikrobstvo.*“

Eliška: „*Ba vím, a to k nejjistější zhoubě vaší. Lituji vás srdečně. [...] včera večer mi bylo velmi zle, ačkoli u večere jsem snědla po jiných jídlech pouze několik hrušek. [...] Neškodilo mi množství, [...] ale Drobnoslav [...] zjistil na kousku hrušky zbývající v mé ruce a na celých hruškách ostatních celá hejna bacilů druhu nejohybnějšího a nejnebezpečnějšího. [...] Můj muž hned běžel a přinesl prostředek hodící se na ty drobné škůdce, [...] zničil jich miliony na hruškách a dal užívat i též mně. Smrt jsem mohla mít z toho. Potom hned se mi ulevilo, když jsem vypila celou sklenici vody, po níž neodolatelně jsem práhla.*“ [...]

Olga: „*A jak pak kdybych já měla za to, že ti pomohla lépe sklenka vody než jed, kterým tě častoval svak můj? [...] Sám tvůj zdravý instinkt ti vnukl blahodárny nápoj prostinký, přirozený, vodu. A když již voda svařená, tedy zbavená přirozené svěžesti, ti pomohla tak, jak teprve by byla působila voda syrová.*“

Eliška: „*Po té těžce bych stonala, kdybych vůbec ještě byla mezi živými.*“ [...]

Eliška: „*Drobnoslav činí pokusy též na polích [...] Na příklad polil na značném pozemku veškeré nati bramborové, postižené broukem Kolorádkým, silným roztokem sublimátu⁵⁸ a dal tím prosáknout i celou půdu. Považ tu vítězoslávu: Brouci vesměs vzali za své.*“

Olga: „*A brambory byly zachráněny [...]?*“

Eliška: „*Bohužel nebyly, byl otrávený rovněž [...]*“

Olga: „*Tu mi bezděky napadá, že jako ubohé brambůrky byly utraceny současně se svými škůdci, tak i nemocní lidé by mohli podléhati témuž jedu, jenž v nich má hubiti bakterie.*“

[...]

Eliška: „*Již jsi se jednou koupala v sublimátu? [...] Příjemné to není, ale Drobnoslav praví, že je to nad míru prospěšné pro zdraví.*“ [...]⁵⁹

A dále se mluví o tom, jak lékař Mrňavý kloktá antiseptickou vodičkou, dříve než políbí svoji ženu, jak v jeho domácnosti sterilizují a zkoumají mikroskopem nejen všechny potraviny před požitím, ale i dopisy atd. Jedná se tedy o dvojstrannou hyperbolu, na jedné straně dezinfekce všeho a všech, na druhé straně tvrzení, že bacily nezpůsobují nemoci a že vodoléčba je téměř všemocná.

58 Sublimát – chlorid rtuťnatý (HgCl₂), látka s dezinfekčními účinky, ale současně prudce jedovatá. Pozn. T. J.

59 Emanuel Salomon FRIEDBERG – MÍROHORSKÝ, *Ti nejdrobnější*, Žert o jednom dějství, Praha b. d., s. 10 an.

Závěrem

Jak je patrné z předchozího výkladu, Emanuel Salomon z Friedbergu měl důvody běžným lékařům nevěřit, a to díky vlastním zážitkům z dětství a z pozorování pracovních postupů vojenských lékařů. Své představy uváděl často příliš daleko: studování lékaři v dané době také již leccos uměli, ale on jim nevěřil ze zásady.

Friedberg byl v podstatě člověkem racionálním, ale krušné zkušenosti jej dovedly až k opačné krajnosti, odmítání běžné medicíny jako celku, a naopak k nekritickému upřednostňování přirozených způsobů léčby, jež nadřazoval všem jiným postupům. Ve svých názorech na medicínu projevil opravdu výstřední smýšlení, v řadě případů pochybil, ale v konečném výsledku nepochybně přispěl k šíření nových poznatků a zejména přiblížil českým zájemcům vodoléčbu pomocí překladů zahraničních odborných prací i vlastním příkladem.

Summary

Diseases and Therapies in the Life of Emanuel Solomon Friedberg - Mírohorský

The study is dedicated to the personality of Emanuel Solomon Friedberg - Mírohorský, one of the first pioneers of natural healing treatments in Bohemian Lands. The introduction summarizes the general issues of development in medicine during the 19th century, time period which could be characterized by the persistence of old healing traditions and superstitions that were only with difficulties gradually replaced by the modern medicine. Friedberg - Mírohorský mentioned in his memoirs a number of old ways of non-conventional healing treatments, which led him to no confidence in physicians and provoke him to the interest in the natural ways of treatments, especially hydropathy.

He began to study the procedures of Rausse, Hahn and Kneipp and afterwards he began to propagate hydropathical methods in circle of his friends and acquaintances. He became a member of the "Czech Kneipp" society in Prague, which has expanded over

the years and became a model society for those who were interested in hydrotherapy in other cities in the Bohemian lands. In addition, Friedberg was an eager supporter of vegetarianism, and as such he also lectured and published a brochure "About Vegetarianism", and was also interested in homeopathy. All these concerns for alternative medicine and life style found reflection in the dramas, written by Friedberg-Mírohorský, which often with the humorous form introduced the audience his views.

Friedberg reflected in his views on medicine really extraordinary opinions. He was in many cases wrong, but in the end undoubtedly contributed to the popularization of new knowledge and in particular mediated the hydropathy to the Czech enthusiasts through translations of foreign field publications and by his personal example.